

4. Pagrindiniai socialiniai rodikliai. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-statistika/pagrindiniai-socialiniai-rodikliai>.
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252.
6. О республиканском бюджете на 2019-2021 годы: Закон Республики Казахстан от 30 ноября 2018 года № 197-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uchet.kz/week/mrp-mzp-na-2019-god-v-kazakhstane/>.
7. Kodeks karny Rzeczpospolita Polska z dnia 6 czerwca 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.
8. Przestępstwa przeciwko środowisku (181-188) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://statystyka.policja.pl/portal/st/1105/>.
9. Postępowania wszczęte, przestępstwa stwierdzone i wykrywalność w latach 1999-2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://statystyka.policja.pl/portal/st/842/47682/>.

ШАРАПОВА С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного
та аграрного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-19>

КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

Стаття присвячена питанням щодо формування принципу комплексного використання земель та визначення його місця в системі принципів земельного права. Розглянуті основні наукові погляди стосовно формулювання таких понять, як «принципи права», «принципи земельного права». Проаналізовані основні наукові розробки щодо визначення поняття та змісту принципів земельного права, права природокористування, екологічного права та їх характеристика.

Особлива увага приділяється класифікації принципів земельного права за різними критеріями та їх основні ознаки. Крім цього, досліджуючи питання щодо класифікації принципів земельного права, розглянуті основні наукові пропозиції щодо їх виокремлення за різними критеріями в декілька груп та підгруп, відповідно до якої вони поділяються на міжгалузеві принципи, галузеві, інституційні.

Також у статті розглянуті основні принципи екологічного та природоресурсного права – це принцип екосистемного підходу до природи як до цілісного організму, принцип незаподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим, принцип комплексного природокористування. Розглянуто співвідношення зазначених принципів між собою та принципом комплексного використання земель.

Доведено, що принцип комплексного використання земель слід віднести саме до групи міжгалузевих принципів земельного права. Принцип комплексного використання земель як міжгалузевий охоплює такі галузі права, як земельне, природоресурсне, екологічне.

На думку автора, у системі принципів земельного права слід виокремити принцип комплексного використання земель. Сутність його полягає в тому, що під час використання земельної ділянки повинні враховуватися не тільки особливості природних ресурсів, пов'язаних із земельною ділянкою, а й вживатися заходи щодо їх відновлення та відтворення, заходи щодо збереження природних ресурсів.

Ключові слова: *принципи права, принципи земельного права, збереження природних ресурсів, принцип комплексного використання земель.*

The article is devoted to the questions of formation of the principle of integrated land use and determination of its place in the system of principles of land law.

The main scientific views regarding the formulation of such concepts as “principles of law”, “principles of land law” are considered. The main scientific developments concerning the definition of the concept and content of the principles of land law, the rights of nature use, environmental law and their characteristics are analyzed.

Particular attention is paid to the classification of the principles of land law by various criteria and their main features. In addition, investigating the issues of the classification of principles of land law, considered the main proposals to allocate them according to different criteria in several subgroups. The main attention in the article is given to the classification of the principles of land law, according to which they are divided into: inter-branch principles, sectoral, institutional.

Also in the article the basic principles of ecological and natural resource law are considered – this is the principle of ecosystem approach to nature as a whole organism, the principle of non-occurrence in the process of using one natural resource of harm to others, the principle of integrated nature use. The correlation of these principles with each other and the principle of integrated land use is considered.

It turns out that the principle of integrated land use should be attributed precisely to the group of inter-branch principles of land law. The principle of integrated land use as an interbranch covers the following areas of law, such as land, nature reserves, ecological.

According to the author, it is considered necessary to allocate in the system of principles of land law the principle of integrated land use. The essence of this is that when using the land, not only the nature of the natural resources associated with the land plot should be taken into account, but also the measures for their restoration and reproduction, as well as measures for the conservation of natural resources.

Key words: *principles of law, principles of land law, preservation of natural resources, principle of integrated land use.*

Вступ. Будь-які принципи, у тому числі і принципи права, є продуктом людської діяльності, результатом якої вони виступають й інтереси якої вони задовольняють. Принципи є соціальними явищами як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення. Вони зумовлюються потребами суспільного розвитку, і в них відображаються закономірності суспільного життя. Головними джерелами цих принципів є політика, економіка, мораль, ідеологія, соціальне життя [1, с. 42].

Значення принципів права полягає в тому, що вони мають значний вплив на формування всіх галузей законодавства, впливають на тенденції розвитку правозастосовчої практики. Принципи права (поряд із предметом і методом правового регулювання) є одним

з критеріїв поділу системи права на галузі, а при виявленні правозастосовними органами прогалин у праві можуть служити засобом поповнення таких прогалин [2, с. 28].

Питання щодо принципів земельного права були предметом як вітчизняних так і іноземних наукових досліджень таких вчених: А.М. Колодій, В.В. Книш, О.Г. Котеньов, Г.О. Волков та інших. Проте, принципу комплексного використання земель у системі принципів земельного права на сьогодні не приділяється належної уваги, що є підставою для здійснення цього дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування позиції щодо формування принципу комплексного використання земель та визначення його місця в системі принципів земельного права.

Результати дослідження. Під принципами зазвичай розуміють основні засади, основні положення, основні ідеї правового регулювання (галузі права, правового інституту або іншого правового масиву), сформульовані в одній або декількох правових нормах. Як підкреслюється в юридичній літературі, принципи – це положення чинного, сьогоденного права. Тому їх наявність, відсутність, число і інші характеристики в чималому ступені залежать від розвиненості відповідної галузі законодавства. Принципи пронизують правове регулювання, лежать в основі правових інститутів, відповідних прав природокористування, мають визначальне значення для всіх або окремих таких інститутів, виражають сутність останніх [3, с. 32].

Досліджуючи принципи земельного права, В.В. Книш виокремлює ознаки принципу як загального поняття, до яких відносяться: а) принцип є основним, визначальним положенням, з якого беруть витоки інші явища і базуються на ньому (статусна ознака); б) він визначає напрями науки, вчення, концепції, теорії, тобто є базисом доктринальних засад (доктринальна ознака); в) обумовлює світогляд людини та її дії відповідно до цього світогляду, тобто є складовим елементом інтелекту і волі людини, об'єднання людей (світоглядна ознака); г) лежить в основі регулювання дії технічних та соціальних механізмів (регулятивна ознака) [4, с. 48].

Єдиного універсального визначення принципів земельного права в науці немає. Принципи земельного права закріплені у правових нормах, що пронизують його систему й удосконалюються одночасно з розвитком правової системи. В основу правового регулювання земельних відносин закладені принципи, які відображають характер і тенденції розвитку земельного права [5, с. 16].

На думку В.В.Книша, принципи земельного права це зумовлені загально соціальними та загально правовими принципами науково обґрунтовані основні засади, вихідні положення, які визначають особливості виникнення, розвитку та функціонування галузі земельного права, є базисом для розвитку науки земельного права, втілюють у собі цінності, що зумовлюють правосвідомість та правову поведінку суб'єктів земельних відносин [6, с. 294]. На думку інших науковців, принципи земельного права це об'єктивно обумовлені характером земельних відносин основоположні, керівні положення, що відображають сутність земельного права [7, с. 17–19].

Більш розгорнуте поняття принципів земельного права наводить А.С. Тютюнник. На його думку, під принципами земельного права слід розуміти основні засади, керівні положення, які визначають загальну спрямованість і виражають сутність регулювання відносин, пов'язаних із використанням і охороною землі як основи життя і діяльності народів, що проживають на відповідній території, які, отримуючи закріплення в актах земельного законодавства, набувають юридичну силу норми права [8, с. 93].

Принципи земельного права розподіляють на конституційні, загальні та спеціальні [9, с. 14]. Або загальні (загальноправові) та спеціальні (спеціальноправові) принципи земельного права [5, с. 16]. Крім цього, в юридичній літературі виокремлюють загальні (конституційні), міжгалузеві та галузеві принципи [10, с. 52].

Як зауважує О.Г. Котеньов: «будь-яка класифікація не може бути використана для встановлення ієрархії принципів права у випадку конкуренції таких принципів між собою.

Загалом принципи права за своєю сутністю не можуть суперечити один одному, адже вони є основою розвитку та стабільності системи права в цілому. Якщо в цій царині існуватимуть суперечності, важко говорити про цілісність системи права в цілому» [11, с. 66].

А.Я. Риженков, досліджуючи питання щодо класифікації принципів земельного права, пропонує виділити їх за різними критеріями в декілька підгруп. Як підкреслює вчений, «проведення таких класифікацій має високе пізнавальне значення, що дозволяє виявити закономірності досліджуваного явища і краще пізнати його основні властивості» [2, с. 29].

Отже, до першої підгрупи А.Я. Риженков відносить такі принципи земельного права: міжгалузеві принципи, галузеві, інституційні. Автор зазначає, що критерієм такого розподілу служить сфера поширення принципів земельного права. Міжгалузевий принцип права – це загальна для двох і більше галузей права основна ідея, яка відображає закономірності і зв'язок розвитку суспільних відносин, нормативно закріплена в позитивному праві, направляюча правове регулювання і визначає сутність і соціальне призначення права. Ці принципи не дають галузям права існувати відособлено один від одного, оскільки через них відбувається координація взаємодії галузей права між собою [2, с. 30].

До наступних принципів земельного права, які входять у першу підгрупу, вчений відносить галузеві принципи, під якими розуміють такі, що діють в рамках тільки однієї галузі права, що характеризують найбільш суттєві її риси і властивості. Інституційні принципи земельного права (на рівні правових інститутів), які закріплюють найбільш характерні риси структурних підрозділів земельного права [2, с. 31].

На думку Г.О. Волкова міжгалузеві правові принципи охоплюють дві або більше галузі права, переважно суміжні, які дуже близько стикаються між собою. У кожній окремій галузі права або ж у групі галузей вони набувають свою специфіку. До окремих міжгалузевих принципів земельного права можна віднести ті, які визначають правові основи використання земель та правові основи охорони земель. Міжгалузевий характер першої групи принципів проявляється при зіткненні земельного права з іншими природоресурсними галузями права, з цивільним правом, з правовими нормами законодавства про містобудування, з іншими галузями права, що містять правові норми про використання нерухомості.

Характер другої групи принципів проявляється при стиканні земельного права та екологічного права. На основі же галузевих принципів земельного права створюються і реалізуються правові норми лише земельного права. Серед них можуть виокремлюватися принципи певних правових інститутів земельного права, наприклад принципи проведення землеустрою, принципи ведення державного земельного кадастру, принципи використання і охорони окремих категорій земель [12, с. 18].

До інших підгруп автор відносить наступні принципи земельного права. Так, до другої підгрупи належать принципи за критерієм ролі і значення (важливості для розвитку галузі): а) принцип обліку значення землі як основи життя і діяльності людини, б) пріоритет охорони життя і здоров'я людини при використанні і охороні земель, в) пріоритет охорони землі як найважливішого компонента навколишнього середовища і засоби виробництва в сільському і лісовому господарстві перед використанням землі як нерухомого майна. До третьої підгрупи вчений відносить принципи за критерієм ступеня затребуваності і якості механізму реалізації, названі принципи земельного права можна класифікувати на декларативні принципи і принципи з чітким механізмом реалізації, які постійно застосовуються на практиці. До четвертої підгрупи відносяться принципи земельного права, які прямо закріплені в земельному законодавстві (принципи-норми) і доктринально виведені (принципи-ідеї) [2, с. 32].

Крім цього, свого часу автори монографії «Право природокористування в СРСР» (1990) досліджували питання щодо існування зв'язку між загальними принципами права природокористування та загальними принципами користування землею, надрами тощо. Зазначене питання полягало в тому, чи можна при виведенні загальних принципів права природокористування спиратися на принципи права користування землею, надрами тощо або останні у цьому випадку слід відкинути? [3, с. 32]. Щоб відповісти на це питання, автори

монографії загальні принципи користування природою загалом або її окремими частинами умовно розподілили на чотири групи.

До першої групи було віднесено загальноправові принципи (демократизм, гуманізм, рівноправність, законність і інші). Друга група охоплювала правові принципи, які відносяться тільки до природних об'єктів, але не тільки до користування цими об'єктами (державний характер управління фондами природних ресурсів, охорона права власності та права користування природними об'єктами). У третю, найбільшу групу, були включені основні положення, адресовані тільки праву користування об'єктами природи – це цільове використання, раціональне використання, включаючи поєднання використання і охорони, ефективність права користування, екологізація (облік чинника природного середовища, облік взаємозв'язку і взаємодії природи), необхідність підтримки певної рівноваги окремих елементів природи. Четверту групу становили принципи, які притаманні саме праву користування, але не всіма основними природними об'єктами. Серед них можна виокремити встановлення пріоритетів у користуванні, комплексність, єдність використання і відновлення природних ресурсів (відтворення, рекультивация) [3, с. 32–34].

Вже у той час активно розглядалося поняття екологізації, тобто взаємозв'язку всіх компонентів природного середовища, і зверталася увага на комплексне використання природних ресурсів та комплексний підхід щодо використання земель. Таким чином, у згаданий час вже відбуваються прояви зародження принципу комплексного використання земель.

Серед основних принципів природокористування в літературі виокремлюють комплексність використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, збереження цілісності природних об'єктів і природних комплексів [13, с. 151]. В екологічному праві серед провідних принципів також виокремлюють принцип правового забезпечення комплексного підходу до використання і відтворення природних ресурсів, а також до охорони навколишнього природного середовища [14, с. 23].

Принцип комплексного підходу в екологічному праві виявляється в тому, що при використанні природного об'єкта необхідно враховувати всі його екозв'язки з іншими природними об'єктами і з навколишнім природним середовищем загалом. Наприклад, землекористувач поряд із обов'язками і правами з приводу цільового, раціонального і ефективного використання даної земельної ділянки неминуче отримує обов'язки і права експлуатувати земельну ділянку способами, які не порушують збереження водних об'єктів, що знаходяться на його землі, не порушувати права та законні інтереси сусідніх природокористувачів [15, с. 60–61].

Принцип комплексного природокористування означає здійснення одночасного використання декількох видів природних об'єктів та їх ресурсів, розташованих на визначеному територіальному просторі. Об'єкти природи завжди взаємопов'язані між собою, обумовлені об'єктивними чинниками природного устрою. Не можливо, наприклад, здійснювати надрокористування, водокористування чи лісокористування без землекористування. Найчастіше сільськогосподарське землекористування здійснюється з використанням водних об'єктів, розташованих на цих землях. Законодавство певною мірою умовно відмежовує одних природних об'єктів від інших з метою забезпечення більш детального правового регулювання режиму їх використання та умов охорони [13, с. 153].

Принцип правового забезпечення комплексного підходу до використання і відтворення природних ресурсів, а також до охорони навколишнього природного середовища відкриває можливість використовувати як основні природні об'єкти, так і супровідні природні компоненти.

Необхідність комплексного вирішення питань обумовлено тим, що екологічна система складається з декількох екологічних елементів. Тому комплексний підхід зумовлений певними об'єктивними екологічними чинниками [14, с. 23].

У літературі серед принципів як екологічного права, так і системи принципів природоресурсного права, виокремлюється принцип екосистемного природокористування. Поняття цього принципу ідентичне поняттю принципу комплексного використання природних ресурсів. Таким чином, принцип комплексного використання природних ресурсів

і принцип екосистемного природокористування іноді ототожнюються. На думку автора, це є неправильним у розумінні цих принципів.

Наприклад, на думку авторів підручника «Екологічне право України» (Одеса, 2012) принцип екосистемного підходу до регулювання природокористування об'єктивно визначається взаємопов'язаністю природних процесів і взаємозумовленістю явищ, що виникають у природному середовищі.

Загальновідомо, що при використанні одних природних об'єктів, наприклад земельних угідь, може мати місце шкідливий вплив на водні ресурси, рослинний і тваринний світ та інші об'єкти природи. Принцип екосистемного підходу до правового регулювання природокористування впливає з вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Його зміст складають правові вимоги про попередження і запобігання заподіяння шкоди в процесі використання одних природних ресурсів іншим природним об'єктам і навколишній – природному середовищу [13, с. 156].

Н.Р. Малишева серед головних принципів права природокористування виділяє принцип екосистемного підходу до природи як до цілісного організму, незаподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим. Появу цього принципу вчена пов'язує з усвідомленням взаємозв'язку природних процесів і явищ, їх впливу на загальний стан екосистем [16, с. 115].

У свою чергу О.Г. Котеньов розглядає окремо один від одного принцип екосистемного підходу до природи як до цілісного організму та принцип незаподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим. Так, на його думку, принцип екосистемного підходу до природи як до цілісного організму полягає в тому, щоб розглядати використання окремого природного ресурсу в контексті його взаємозв'язку з іншими елементами навколишнього природного середовища, об'єктивно визначається взаємозв'язком природних процесів і взаємозумовленістю явищ, що виникають у природному середовищі.

Загальновідомо, що при використанні одних природних об'єктів, наприклад земель, може бути здійснено шкідливий вплив на водні об'єкти, рослинний, тваринний світ і інші об'єкти природи. Принцип екосистемного підходу до правового регулювання природокористування впливає з вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Його зміст становлять правові вимоги про запобігання заподіяння шкоди в процесі використання одних природних ресурсів іншим природним об'єктам і навколишньому природному середовищу в цілому [11, с. 76].

Принцип незаподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим, як підкреслює О.Г.Котеньов, за своїм змістом є дуже близьким принципу екосистемного підходу. Однак, якщо принцип екосистемного підходу до природокористування спрямований на врегулювання певного порядку користування довкіллям як єдиним цілим, то принцип незаподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим має на меті спрямування на екологічну безпечність природокористування та відвернення негативного впливу природокористування на навколишнє середовище загалом та суміжним природним об'єктам зокрема [11, с. 78].

Можна зазначити, що принцип екосистемного підходу полягає в тому, що при будь-якому виді природокористування (землекористування, водокористування, надрокористування тощо) повинні бути встановлені та виконуватися вимоги щодо охорони інших природних об'єктів і навколишнього природного середовища в цілому. Принцип комплексного природокористування полягає в тому, що при використанні конкретного природного об'єкта враховуються особливості суміжних з ним об'єктів природи і можливість використовувати як основний природний об'єкт, так і пов'язаний з ним інші, тобто суміжні.

Як слушно зазначає М.М. Бринчук, що регулювання комплексного природокористування дозволяє реалізувати в екологічному праві екосистемний підхід, який в свій зміст включає заходи з охорони навколишнього середовища з урахуванням взаємозалежності явищ і процесів в екологічній системі, тобто враховує всі природні і антропогенні фактори, що створюються в процесі природокористування [17, с. 4].

Висновок. Таким чином, принцип комплексного використання земель необхідно віднести саме до групи міжгалузевих принципів земельного права. Принцип комплексного використання земель як міжгалузевий охоплює такі галузі права, як земельне, природоресурсне, екологічне.

Так, при використанні земельної ділянки, на якій знаходиться водний об'єкт, міжгалузевий характер має свій прояв при зіткненні земельного права та права водокористування. Крім цього, при використанні земель лісогосподарського призначення, принцип комплексного використання земель проявляється при стиканні земельного права не тільки з екологічним та й із аграрним правом, при використанні лісових ресурсів з метою забезпечення продовольчої безпеки та поповнення продовольчої бази й резервів сировини для задоволення потреб суспільства.

Отже, автор вважає за необхідне виокремити в системі принципів земельного права принцип комплексного використання земель. Сутність його полягає в тому, що повинні враховуватися не тільки особливості природних ресурсів, пов'язаних із земельною ділянкою під час її використання, але й вживатися заходи щодо їх відновлення та відтворення, а також заходи щодо їх збереження.

Список використаних джерел:

1. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація і реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
2. Рыженков А.Я. К вопросу о классификации принципов земельного права. *Вестник ВолГУ. Серия 5. Юриспруденция*. 2016. Т. 15. № 4 (33). С. 27–35.
3. Право природопользования в СССР. Москва : Наука, 1990. 196 с.
4. Книш В.В. Принципи земельного права України: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2006. 206 с.
5. Земельне право України: навчальний посібник / І.І. Каракаш, В.Д. Сидор, Т.Є. Харитонова та ін.; за ред. І.І. Каракаша і Т.Є. Харитонові. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Одеса : Юридична література, 2017. 588 с.
6. Книш В.В. Механізм дії принципів земельного права України. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2006. Вип. 36. С. 419–426.
7. Болтанова Е.С. Земельное право. Москва : Инфра, 2010. 553 с.
8. Тютюник А.С. Система принципів земельного права в современных условиях. *Юридическая наука*. 2014. № 3. С. 91–96.
9. Земельне право: підручник / М.В. Шульга, Н.О. Багай, В.І. Гордєєв та ін.; за ред. М.В. Шульги. Харків : Право, 2013. 520 с.
10. Бажайкин А.Л. Волков Г.А. Принципы земельного права России. *Экологическое право*. 2005. № 2. С. 52–54.
11. Котеньов О.Г. Принципы права природокористування: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 228 с.
12. Волков Г.А. Принципы земельного права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2005. 52 с.
13. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. Одеса : Фенікс, 2012. 788 с.
14. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів. За ред. В.К. Попова та А.П. Гетьмана. Харків : Право, 2001. 479 с.
15. Ерофеев Б.В. Экологическое право: Учебник для вузов. Москва : Юриспруденция, 1999. 448 с.
16. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2005. 848 с.
17. Бринчук М.М. О комплексном природопользовании. *Экологическое право*. 2002. № 5. С. 2–7.

